

5.1 Mechanické vlnění

Vlnění

- mechanické ... mimo jiné zvuk sluch
- elektromagnetické ... mimo jiné světlo zrak
- 2 z našich smyslů jsou založeny na vnímání vlnění!

Mechanické vlnění

- je kmitání šířící se pružným látkovým prostředím
- pružné prostředí si můžeme představit jako „šňůru“ vzájemně vázaných mechanických oscilátorů

Mechanické vlnění

Vlnění

- se šíří z oscilátoru na oscilátor
- oscilátory kmitají kolem své rovnovážné polohy
- tedy nepřenáší se látka
- přenáší se
  - energie
  - informace

Vlnění podle směru výchylky kmitů

- podélné směr kmitů je shodný se směrem šíření
- příčné směr kmitů je kolmý na směr šíření

Opakování – veličiny popisující kmity

Perioda T

- doba trvání jednoho kmitu oscilátoru $[T] = \text{s}$

Frekvence f

- počet kmitů oscilátoru za jednotku času (za 1 s)

$$f = \frac{1}{T} \quad [f] = \text{Hz} = \text{s}^{-1}$$

Úhlová rychlost (úhlová frekvence) ω

- používá se vzhledem k souvislosti kmitů s RPK

$$\omega = \frac{2\pi}{T} = 2\pi f \quad [\omega] = \text{rad.s}^{-1}$$

Veličiny popisující vlnění

Vlnová délka λ

- vzdálenost mezi nejbližšími sousedními místy se stejnou fází (vrcholy, či důly vln) $[\lambda] = \text{m}$

Fázová rychlost v

- rychlost šíření místa s danou fází (vrcholu, důlu)

$$\lambda = vT = \frac{v}{f} \quad [v] = \text{m.s}^{-1}$$

Vlnočet σ

- převrácená hodnota vlnové délky
 $[\sigma] = \text{m}^{-1}$

$$\sigma = \frac{1}{\lambda}$$

Interference vln, stojaté vlnění

Vlnění podle fázové rychlosti

- postupné $v > 0$ běžné vlnění z 1 zdroje
- stojaté $v = 0$ vznik interferencí 2 vln

Interference

- zesilování, nebo zeslabování 2 různých vln
- při blízkých frekvencích vznikají zázněje
- složením 2 proti sobě jdoucích vlnění o přesně stejné vlnové délce a fázové rychlosti vzniká stojaté vlnění
- může jít o odraz vlny na „konci“ prostoru, kde se šíří
- typickým příkladem je chvění struny (kytara, housle)

Stojaté vlnění, kmitny a uzly

Při stojatém vlnění (chvění) vznikají

- kmitny místa s největší amplitudou kmitů
- uzly místa, která nekmitají vůbec (amplituda je rovna nule)

Otázky pro muzikanty

- Kde musí logicky být uzly struny na kytáře?
- Víte co jsou to flažolety a jak je zahrát?
- Víte jak je možné využít flažolety při ladění kytary?

Vlny na vodě

Otázky pro chytré hlavy

- Jsou vlny na vodě podélné, nebo příčné vlnění? Vzpomeňte si na vlny na moři.
- Proč se na vodní hladině dělají kruhy, i když do ní hodíte hranatý kámen?
- Proč se výška vln tvořících kruhy na vodě postupně snižuje?
- Víte jak nejčastěji vznikají vlny tsunami?
- Když tsunami dorazí do mělkých vod u pobřeží, její rychlost se snižuje. Proč současně roste výška vlny?

5.1p Zvuk, akustika

Zvuk

- mechanické vlnění, které můžeme vnímat sluchem
- jeho vznikem, šířením a vlastnostmi se zabývá akustika

Zvuky

- hluky ... nepravidelné, neperiodické vlnění
- tóny ... pravidelné periodické vlnění

Akustika

- fyzikální ... popis veličinami
- hudební ... popis notami a volbou nástrojů
(aranžmá, barva zvuku)

Slyšitelný zvuk, infra~ a ultra~

Slyšitelný zvuk

- od frekvence 16 Hz do 16 kHz (16 000 Hz)
- frekvence určuje výšku tónu, komorní a ... $f = 440$ Hz
- „příměsi“ násobků základní frekvence (tzv. vyšších harmonických frekvencí) určují barvu tónu

Ultrazvuk

- mechanické kmitání s frekvencí vyšší než 16 kHz
- vnímají ho psi, delfíni (komunikace), netopýři (noční „vidění“ - orientace v prostoru podobná radaru)
- lidé ho využívají v lékařství ($f = 300$ až 500 Mhz !), k čištění brýlí a šperků, námořníci jako echolot

Zvuk, infrazvuk a intenzita zvuku

Infrazvuk

- mechanické kmitání s frekvencí nižší než 16 Hz
- u citlivých osob vzbuzuje pocit úzkosti a strachu
- může být vyvolán zemětřesením (seismologie)

Intenzita zvuku I (angl. intensity of sound)

- účinek zvuku, infra~ i ultra~ výrazně závisí na jeho intenzitě, která je definována jako výkon zvukového vlnění procházející kolmo danou plochou

$$I = \frac{P}{S}$$

$$[I] = \text{W} \cdot \text{m}^{-2}$$

Hladina intenzity zvuku

Subjektivní hlasitost zvuku

- není přímo úměrná intenzitě zvuku, ale roste spíše s exponentem (mocnitelem), vyjádříme-li ji pomocí čísla v semilogaritmickém tvaru ($\times 10^n$ ... roste s n)

Hladina intenzity zvuku L (angl. level)

- je logaritmus poměru intenzity zvuku ku intenzitě „ticha“ (tichem myslíme hraniční intenzitu zvuku, při které zvuk už neslyšíme)

$$L = \log \frac{I}{I_0}$$

$$[L] = \text{B} \dots \text{bel} \\ \text{dB} \dots \text{decibel}$$

Hladina intenzity zvuku, decibel

Intenzita zvuku a hladina intenzity zvuku

- ticho $I_0 = 1 \cdot 10^{-12} \text{ W.m}^{-2}$ $L_0 = 0 \text{ dB}$
- ševelení listí $I = 1 \cdot 10^{-9} \text{ W.m}^{-2}$ $L_0 = 30 \text{ dB}$
- hovor 2 osob $I = 1 \cdot 10^{-6} \text{ W.m}^{-2}$ $L_0 = 60 \text{ dB}$
- diskotéka $I = 1 \cdot 10^{-3} \text{ W.m}^{-2}$ $L_0 = 90 \text{ dB}$
- práh bolesti $I = 1 \text{ W.m}^{-2}$ $L_0 = 120 \text{ dB}$

$$L = \log \frac{I}{I_0}$$

Rychlost zvuku ve vzduchu

Rychlost zvuku ve vzduchu

- přibližně 1/3 km/s
- přesněji – závisí na tlaku a teplotě vzduchu
- při normálním tlaku 20 °C ... $v = 343 \text{ m.s}^{-1}$
0 °C ... $v = 331 \text{ m.s}^{-1}$
- 20 °C ... $v = 319 \text{ m.s}^{-1}$
- Dokážete odvodit vzorec pro závislost v na t ?
- Jak daleko je bouřka, když od záblesku blesku napočítáme 6 s a teprve pak zaburácí hrom?

Ozvěna a dozvuk, zvuk ve vodě

Při dopadu na stěnu se zvuk odráží

- při vzdálenosti větší než 17 m slyšíme opakování zvuku se slabší intenzitou ... ozvěna
- při menší vzdálenosti oba zvuky splývají a výsledný zvuk je zkreslený ... dozvuk (hudbu většinou kazí)
- akustika hudebních sál musí být prostá dozvuků a hluchých míst (nežádoucí interference), proto se stěny „rozbíjejí“ na malé plochy – členitost, nebo se obkládají materiály pohlcujícími zvuk
- ve vodě se zvuk šíří lépe (méně se tlumí) a rychleji než ve vzduchu ($1500 \text{ m}\cdot\text{s}^{-1}$) ... komunikace kytovců

Dopplerův jev

Změna frekvence vlnění při pohybu zdroje

- výška tónů houkající sanitky se změní, když nás míjí
- při přibližování je tón vyšší; při vzdalování nižší
- lékařský ultrazvuk měří pomocí DJ rychlost průtoku krve ve velkých cévách
- policejní radar (nepoužívá mechanické vlny, ale elmg. vlny – tzv. mikrovlny) měří DJ rychlost automobilů
- díky DJ víme, že se náš Vesmír rozpíná
- Christian Doppler žil v 1. polovině 19 století, učil na pražské technice (dnešní ČVUT)

5.2 Elektromagnetické vlny

Vlnění

- elektromagnetické ... mimo jiné světlo zrak
- mechanické ... mimo jiné zvuk sluch
- 2 z našich smyslů jsou založeny na vnímání vlnění!

Elektromagnetické vlny

- kmitání šířící se díky vazbě mezi elektrickým a magnetickým polem
- spojené elmg. pole se šíří prostorem jako elmg. vlny
- nepotřebují žádné pružné prostředí, šíří se i ve vakuu

Elektromagnetické vlny. Světlo

Elektromagnetické vlny

- příčné vlnění ... oba „kmitající“ vektory, popisující el. a mg. složku pole jsou kolmé ke směru šíření vlny i k sobě navzájem
  - intenzita elektrického pole E
  - magnetická indukce B
- rychlost šíření elmg. vlnění závisí na prostředí
- nejrychlejší je elmg. vlnění ve vakuu
- **světlo** je elmg. vlnění, které vidíme
  - ($\lambda = 390 \text{ nm}$ až 790 nm)
- rychlost světla = rychlost elmg. vln ve vakuu

Rychlost světla ve vakuu c

Rychlost elmg. vln ve vakuu

- je nejvyšší možná rychlost jakéhokoliv hmotného objektu (tělesa, částice) ve vesmíru
- poloměr viditelného vesmíru ($c \times$ stáří vesmíru)
- nic se nemůže pohybovat rychleji, pouze fotony (částice svázané s elmg. polem) mohou rychlosti světla dosáhnout, ostatní objekty se mohou jen hodně přiblížit (*vzpomeňte na absolutní nulu 0 K*)
- budeme si pamatovat $c \approx 3,00 \cdot 10^8 \text{ m.s}^{-1}$
(*300 000 kilometrů za sekundu ... $\approx$ Země - Měsíc*)
- přesná hodnota $c = 299\,792\,458 \text{ m.s}^{-1}$

Spektrum elektromagnetických vln

Elmg. vlny od nejdelších po nejkratší λ

- rádiové vlny ... 30 km až 1 m
- mikrovlny ... 1 m až 30 μm
- infračervené záření ... 30 μm až 790 nm
- viditelné světlo ... 790 nm až 390 nm
- ultrafialové záření ... 390 nm až 10 nm
- rentgenové záření ... 10 nm až 1 pm
- záření gama ... < 300 pm

Jednotlivá pásma se ještě často dále dělí (DV, SV, KV, VKV, UVA, UVB, měkké RTG, tvrdé RTG).

Spektrum viditelného světla

V přírodě – barvy duhy – opět podle λ

- červená
- oranžová
- žlutá
- zelená
- modrá
- fialová

Vznik barev duhy nezávisle na sobě vysvětlili

- Isaac Newton
- Marcus Marci z Kronlandu (*z Lanškrouna*),
první český fyzik

Infračervené a ultrafialové záření

Infračervené záření

- projevuje se tepelnými účinky (sálání tepla)
- proto se mu také někdy říká tepelné záření

Ultrafialové záření

- pro nás neviditelné, ale někteří živočichové ho vnímají
- UVA ... 99 % z UV záření ze slunce, neškodné
- UVB ... 1 % !! poškozují zrak, může vyvolat rakovinu kůže
- tvrdší UV záření zachytí atmosféra Země

Rentgenové záření

Původně „Paprsky X“

- objevil roku 1895 W. C. Röntgen
- roku 1901 obdržel jako 1. Nobelovu cenu za fyziku
- velký význam má v lékařství, zejména v chirurgii
- s RTG zářením pracuje i CT (počítačová tomografie)

Měkké a tvrdé elmg. záření

- čím je kratší vlnová délka elmg. vln
- tím je vyšší jeho frekvence (nepřímá úměrnost)
- tím snáze proniká záření různými látkami, včetně tkání těl organismů (UVA < UVB < RTG)
- lépe pronikající záření nazýváme **tvrdé elmg. záření**

Rádiové vlny a jejich šíření

Pokračování příště ...

5.2p Modulace a přenos signálu

Rádiové vlny

- elektromagnetické vlny s velkou λ
- používají se pro přenos signálů (rozhlas, televize, mobilní telefony, wi-fi sítě, spojení s družicemi, ...)
- zachránili už mnoho lidských životů, nelze si bez nich představit dobývání vesmíru, ...
- teoreticky je předpověděl James Clark Maxwell
- o 12 let později je experimentálně vytvořil Heinrich Rudolf Herz
- o dalších 10 let později zachraňují rádiové signály první lidské životy při námořních katastrofách

Rádiové vlny a jejich šíření

Spektrum rádiových vln a mikrovln

- DV ... dlouhé vlny 2 km až 1 km
- SV ... střední vlny 600 m až 150 m
- KV ... krátké vlny 50 m až 15 m
- VKV ... velmi krátké vlny 15 m až 1 m
- UKV ... ultra krátké vlny už vlastně nejsou rádiové vlny, ale mikrovlny 100 cm až 1 cm

Televizní vysílání probíhá v pásmech VKV a UKV. Úzkým pásům dohodnutých frekvencí se říká kanály.

Rádiové vlny a jejich šíření

Způsob šíření radiových vln závisí na λ

- DV ... se snadno ohýbají za překážky a okolo Země
- SV ... podobně jako DV, lépe se šíří v noci
- KV ... odrážejí se od ionosféry; dálková spojení
- VKV ... šíří se hlavně přímočaře;
antény: půlvlnný dipól, Yagi
- UKV ... šíří se pouze přímočaře (jako světlo);
antény s parabolickým odražečem (reflektorem)

Modulace a přenos signálu

Typy modulace

- „primitivní modulace“ – přerušování vysílání vln;
1905 – Morseova abeceda; radiotelegrafie
- **amplitudová modulace** – výkon vysílače (amplituda) se mění v rytmu zvukového kmitání snímaného mikrofonem ($f_{\text{zvuku}} \ll f_{\text{nosné elmg. vlny}}$)
1920 – veřejné rozhlasové vysílání – DV, SV, KV
- **frekvenční modulace** – f vysílače se mění, výsledná f je dána součtem (nebo rozdílem) základní f vysílače a f zvuku nebo videosignálu; umožňuje v rámci kanálu obraz a stereo zvuk zároveň

Modulace a přenos signálu

Další využití elmg. vln

- **digitální signál**

„0“ ... základní f , „1“ ... změněná f

1905 – Morseova abeceda; radiotelegrafie

- **radar** (radiolokátor)

využívá odrazu elmg. mikrovln od letadel nebo lodí k sledování jejich pohybu (nejdřív vojenské využití, v civilu řízení letového provozu, navigace v mlze, ...)

- **výzkum vesmíru**

radioteleskopy – např. objev tzv. reliktního záření; snaha o navázání kontaktu s mimozemskou civilizací

Modulace televizního signálu

Vyvíjela se v průběhu let

- **černobílé > barevné vysílání**
černobílé – pouze informace o jasu jednotlivých míst obrazovky; barevné – trojnásobná informace o jasu tří základních barev RGB (red – green – blue)
- **monofonní > stereofonní**
jeden zvukový signál, nebo dva zvukové signály LR (left – right), člověk vnímá prostorový (stereo) zvuk
- **analogové > digitální**
způsob modulace všech signálů na nosnou vlnu
- **pozemní > satelitní** (podle umístění vysílače)

5.3 Světlo

Světlo

- elmg. vlnění, které nám umožňuje vidět okolní svět
- a tím získávat řadu informací a poznatků
- elmg. vlnění, které umožňuje fotosyntézu život
- sluneční světlo je hlavní zdroj energie planety Země

Optika

- část fyziky zkoumající světlo a světelné jevy

Zdroje světla

Teplé světlo

- elmg. vlnění vyvolané kmitání elektronů v atomech
- celé spektrum záření, jehož maximum se mění podle teploty zahřátého tělesa
- modelový zdroj černé těleso (dutina)
- záření černého tělesa je v rovnováze s teplotou dutiny, proto můžeme hovořit o teplotě záření

Chladné světlo

- luminiscence (fosforescence a fluorescence)
- svatojánské mušky, zářivky, televizní obrazovky, ...

Zdroje světla - laser

Laser

- záblesk světla mnoha atomů je vybuzen naráz
- světlo laseru je monochromatické (má přesnou λ)
- a koherentní jednotlivé vlny mají stejnou fázi
- proto lze tímto světlem také vrtat, řezat, operovat, ...
- lasery se používají v počítačových tiskárnách, v mechanikách CD, DVD a blue-ray, jako nosná vlna pro signál ve světlovodných datových kabelech

Zdroje světla podle geometrie

Bodový zdroj

- všechny paprsky světla vycházejí z jednoho bodu ($\approx$ plamen svíčky, vlákno žárovky)

Bodový zdroj v ∞

- Slunce je velmi daleko od Země, jeho paprsky jsou rovnoběžné

Plošný zdroj světla

- na rozdíl od bodového zdroje nedává ostrý stín, ale pozvolný „měkký“ přechod mezi světlem a stínem
- vhodné osvětlení pro jemnou práci (zubní lékař)

Dělení látek podle chování světla

Průhledné látky

- čiré – propouští světlo beze změny
- barevné – propouští jen světlo určité barvy
- je skrz ně vidět

Průsvitné látky

- rozptylují světlo tak, že skrz ně není vidět, i když světlo jimi (alespoň částečně) prochází

Neprůhledné látky

- světlo jimi neprojde vůbec
- světlo buď pohlcují nebo odráží (často obojí)

Barva látek

Barevné průhledné látky

- propouští jen světlo určité barvy

Barevné neprůhledné látky

- pohlcují jen světlo určité barvy (a ostatní barvy se složí do barvy, kterou vnímáme)
- případně odráží jen světlo určité barvy

5.3p Odraz a lom světla

Rychlost světla v různých prostředích

- není stejná!
- nevyšší je rychlost světla ve vakuu (nepřekročitelná hraniční rychlost pro všechny hmotné objekty)
- připomínáme: $c = 299\,792\,458 \text{ m}\cdot\text{s}^{-1} \approx 300\,000 \text{ km}\cdot\text{s}^{-1}$
- v látce se může např. elektron pohybovat rychleji než světlo (foton) vzniká Čerenkovovo záření
- poměr rychlosti světla c ve vakuu a rychlosti světla v v látce (v prostředí) nazýváme **index lomu** látky (vody, skla, ...)

$$n = \frac{c}{v}$$

Zákon odrazu a zákon lomu

Tyto zákony lze odvodit

- z vlnových vlastností světla pomocí **Huygensova principu** ... viz učebnice str. 195
- z částicových vlastností světla (představa fotonů jako miniaturních dokonale pružných kuliček) pomocí **Fermatova principu** (zjednodušeně řečeno světlo se pohybuje tak, aby pohyb z bodu A do B trval nejkratší možnou dobu)
- představy světla jako částice (Newton) nebo vlnění (Huygens) spolu v historii optiky soupeřily
- dnešní představa: světlo má vlnové i korpuskulární (částicové) vlastnosti, komplexní pohled je složitější

Zákon odrazu a zákon lomu

Oba zákony mají společnou 1. část

- odražený (lomený) paprsek zůstává v rovině dopadu
- rovina je dána dvěma přímkami
  - dopadající paprsek
  - kolmice dopadu (tj. kolmice k rovině rozhraní, vztyčená v bodě dopadu paprsku)
- úhel dopadu α je úhel, který svírají tyto dvě přímky

Zákon odrazu ... 2. část

- úhel odrazu α' se rovná úhlu dopadu α
- známe z kulečnicku; úhel odrazu je úhel, který svírá odražený paprsek s kolmicí dopadu

Zákon lomu = Snellův zákon

1. část

- lomený paprsek zůstává v rovině dopadu

2. část

- úhel dopadu je α , úhel lomu označíme β
- index lomu 1. prostředí (dopadající paprsek) je n_1
- index lomu 2. prostředí (dopadající paprsek) je n_2
- pak platí

$$n_1 \sin \alpha = n_2 \sin \beta$$

Důsledky zákona lomu

Cimrmanův zákon lomu

- Hůl do vody ponořená zdá se býti nalomená.

Máme dva typy lomu světla

- lom ke kolmici (z opticky řidšího prostředí do opt. hustšího)
- lom od kolmice (z opt. hustšího prostředí do opt. řidšího)
- v případě lomu od kolmice může při zvětšování úhlu dopadu nastat úplný odraz světla

Analogie s běžcem

- opticky hustší ... „oranice“; opticky řidší ... „louka“
- běžec se řídí Fermatovým principem ... jak poběží?

Úplný odraz světla

- v případě lomu od kolmice může při zvětšování úhlu dopadu nastat úplný odraz světla při mezním úhlu α_m

$$n_1 \sin \alpha_m = n_2 \quad \Rightarrow \quad \alpha_m = \frac{n_2}{n_1}$$

- pozorujeme při pohledu z vody do vzduchu (kruhové okno), v parném létě na „zdánlivých loužích“, které vidíme na rozpálené silnici
- využíváme u skleněných světlovodných vláken (v lékařství endoskopy, v ICT datové kabely)
- využíváme při odrazu na vnitřní straně opt. hranolů (triedry, periskopy)

Další pozorované světelné jevy

- **dvojlom** světla na některých krystalech (řádný a mimořádný lomený paprsek) – islandský vápenec
- **rozklad** bílého světla na **barevné spektrum** (popsali a vysvětlili nezávisle Jan Marek Marci z Lanškrouna a Isaac Newton)
- vlnové vlastnosti světla **interference** a **difrakce**
- protože světlo je příčné elmg. vlnění, je možné jej **polarizovat** (odrazem, lomem, rozptylem)
polarizátor – analyzátor
  - fotografové používají polarizační filtr
  - rybáři – muškaři polarizační brýle

5.4 Zrcadla a čočky

Geometrická optika

- při zkoumání zobrazení optickými prvky a přístroji nemusíme brát v úvahu vlnové vlastnosti světla
- světlo lze považovat za přímočaré paprsky (které znázorňují tok částic světla), které se odrážejí nebo lámou podle geometrických zákonů

Zrcadlo

- lesklá plocha, která dobře odráží světlo

Čočka

- průhledné těleso, které láme světelné paprsky

Skutečný a zdánlivý obraz

Skutečný obraz

- jestliže se paprsky vycházející z jednoho bodu opět sejdou v jednom místě, vzniká **skutečný obraz**
- obraz zdroje světla (plamen svíčky, vlákno žárovky) **můžeme zachytit na stínítku** (princip projektorů)

Zdánlivý obraz

- pokud se odražené, nebo lomené paprsky rozbíhají, ale jejich prodloužení „zpět“ se setkávají v jednom místě (z něhož zdánlivě vycházejí) vzniká **zdánlivý obraz**
- zdánlivý obraz **nemůžeme zachytit na stínítku**

Skutečný obraz v praxi

Skutečný obraz

- skutečným obrazem Slunce můžeme zapálit oheň
- vzniká na sítnici oka a odtud je přenesen do mozku
- vzniká na citlivém prvku digitálního fotoaparátu (CCD snímač) a je digitalizován a uložen do paměti
- vzniká při promítání různými druhy projektorů (diaprojektor, filmový projektor, dataprojektor)
- vzniká zobrazením preparátu objektivem mikroskopu, tento skutečný obraz pak pozorujeme přes okulár jako přes lupu (a tak můžeme celkové zvětšení mikroskopu vypočítat jako součin zvětšení objektivu a okuláru)

Vlastnosti obrazu - přehled

Obraz

podle reálnosti – jde zachytit na stínítku?

- skutečný
- zdánlivý

Obraz

podle orientace – vzhledem k předmětu

- vzpřímený ... na stejnou stranu od optické osy jako předmět
- převrácený ... na opačnou stranu od optické osy než předmět

Obraz

podle velikosti – vzhledem k předmětu

- zvětšený
- zmenšený
- 1:1

Významné body zrcadla a čočky

Zrcadlo

- střed křivosti zrcadla ... S
- vrchol zrcadla ... V
- ohnisko (*focus*) ... F
- pro tyto body platí:
  - poloměr křivosti zrcadla $r = |SV|$
  - ohnisko je středem úsečky SV
  - přímka spojující body S a V je optická osa
  - ohnisková vzdálenost $f = |FV|$

$$f = \frac{r}{2}$$

Významné body zrcadla a čočky

Čočka

- optický střed čočky ... S
- předmětové ohnisko ... F
- obrazové ohnisko ... F'
- pro tyto body platí:
  - optický střed S je středem úsečky FF'
  - přímka spojující body F a F' je optická osa
  - ohnisková vzdálenost $f = |FS| = |F'S|$
- u spojky je předmětové ohnisko F v předmětovém prostoru „vlevo od čočky“ a obrazové ohnisko F' v obraz. prostoru „vpravo od čočky“, ale u rozptylky se jejich pozice navzájem vymění !!! (má zápornou ohnisková vzdálenost)

Význačné zobrazovací paprsky

Rovnoběžně >> ohnisko

- paprsek jdoucí rovnoběžně s optickou osou
- se odráží do ohniska F (*zrcadlo*)
- se láme do obrazového ohniska F' (*spojka*)
- se láme tak, jako kdyby vycházel z obrazového ohniska F' (*rozptylka*)

Ohnisko >> rovnoběžně

- paprsek procházející ohniskem F (*tj. u čoček předmětovým ohniskem*) se odráží, nebo láme tak, aby šel rovnoběžně s optickou osou

Význačné zobrazovací paprsky

Paprsek jdoucí středem S - pro kontrolu

- paprsek jdoucí středem křivosti zrcadla se odrazí zpět po přímce, po které „přišel“ (*změní jen směr*)
- paprsek jdoucí optickým středem čočky se neláme (*pokračuje i po průchodu čočkou v daném směru*)

Geometrická optika

- se dostává do hlavy prostřednictvím ruky, která kreslí, proto si několik konstrukcí narýsujeme, abychom pravidla pro chod paprsků dostali „do krve“

5.4p Optické přístroje

Dalekohledy

- čočkové (refraktory)
  - holandský (Galileův) ... objektiv / okulár
  - Keplerův (hvězdářský) ... spojka / rozptylka
- zrcadlové (reflektory)
  - Cassegrainův ... duté z. / vypuklé z. / spojka
  - Newtonův ... duté z. / rovinné z. / spojka

Zajímavosti

- triedr (obraz Keplerova dalekohledu otočený o 180° se vrací zpět pomocí odrazu na rovinných plochách 2 Δ hranolů)
- periskop (umožňuje bezpečný pohled ven z ponorky, tanku, ...)

Úhlové zvětšení dalekohledu

- je dáno poměrem tangensů úhlu, který svírá paprsek vycházející z okuláru s optickou osou, a úhlu, který svírá paprsek dopadající do objektivu
- u astronomických dalekohledů je tím dána schopnost rozlišit blízké objekty, hvězdy jsou tak vzdálené, že se nám i v dalekohledu jeví jako svítící body, ale vidíme jich víc a jsou od sebe vzájemně vzdálenější
- úhlové zvětšení běžně užíváme i u dalších optických přístrojů, např. u lupy

Lupa a mikroskop

- lupa je spojná čočka, kterou přikládáme k oku, abychom uviděli obraz zvětšený, vzpřímený a zdánlivý
- úhlové zvětšení lupy je dáno poměrem konvenční zrakové vzdálenosti $d = 0,25$ m a ohniskové vzdálenosti lupy f ; běžné zvětšení lup je 5 až 12

$$\gamma = \frac{\alpha'}{\alpha} = \frac{d}{f}$$

- lupa je součástí dalšího opt. přístroje - mikroskopu

Lupa a mikroskop

- **mikroskop** (drobnohled) slouží k pozorování velmi malých objektů
- **objektiv** je spojná čočka s velmi malou ohniskovou vzdáleností, která **vytváří** zvětšený, převrácený a **skutečný obraz**; ten pak pozorujeme okulárem jako lupou

$$Z = \gamma \gamma_0 = \frac{\Delta}{f} \frac{d}{f_0}$$

- úhlové zvětšení mikroskopu Z je součinem zvětšení objektivu γ a okuláru γ_0 ; Δ označuje optický interval

Určeno pro prezentaci přednášky Vybrané kapitoly z fyziky pro studenty OVP.

Byly použity materiály z <http://www.musilek.eu/fyzika> , které vycházejí z učebnice

Ivan Štoll: Fyzika pro netechnické obory SOŠ a SOU, Prometheus, Praha 2001